

МЕКТЕП БҮТҮРҮҮЧҮСҮНӨ КЕСИПКЕ БАГЫТ БЕРҮҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Макалада азыркы мезгилде кесипке багыт берүүнүн ролу өнүгүп жаткандыгы тууралуу, билим берүү системасында окуучуларга кесип тандоо маселесин терезе түшүнүү жана ошондой эле кесипке багыт берүү иши мектеп ишиндеги приоритеттүү багыттарынын бири экендиги баса белгиленген.

***Түйүндүү сөздөр:** Кесипке багыт берүү, профессия, кесипке багыттоо, кесип тууралуу маалымат, кесиптик тарбия, кесиптик кеңеш.*

Кыргызстандагы мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоодо жаралган көйгөйлөрүнүн азыркы жагдайы мектепте кесиптик багыт берүүгө жаңыча мамиле кылууну шарттайт. Жогорку класстын окуучулары тиешелүү билимдерге, тажрыйбаларга гана ээ болбостон, кесиптик жана социалдык планда өзүн көрсөтө алган сапат, касиеттерди да өздөштүрүүсү зарыл.

Азыркы мезгилде окуучулар менен болгон кесипке багыт берүү иши мектеп ишиндеги приоритеттүү багыттардын бири болуусу керек. Бул багыт жакшы жүргүзүлбөсө, окуучулар мектепти бүткөндөн кийин өзү каалаган кесипке ээ боло албай калышат. Кесипке багыт берүүнүн (профессионалдык ориентациянын) маселелерин чечүүдө педагогдор жана психологдор үчүн жаштардын кесипкөйлүк багытын аныктоодо эффективдүү системаны табуу милдетин коёт.

Болочок инсандын кесиптик багыты мектептеги кезинде, башкача айтканда, жаш курагында калыптанат. Өспүрүм кезинде анын ар кандай нерселерге кызыгуулары кеңеет, тигил же бул ишмердүүлүккө карата аракетин пайда болот. Кесипке багыт берүүнү эрте баштоо профессионалдык маалымат алууга, профессионалдык сезимди өнүктүрүүгө, инсандык сапатты калыптандырууга өбөлгө болот. Анткени 14-15 жаш - инсандын интегративдик сапаттары интенсивдүү калыптанган, «Мен» деген сапаты андап билип баштаган, турмуштук пландарды түзгөн, кызыкчылыктары өзгөргөн, бир ишке кынык алган курак болуп саналат.

Окуучунун кесиптик жөндөмдүүлүгүнүн калыптанышынын интенсивдүүлүгү 12-13 жашында эле билинет. Кесиптик жөндөмдүүлүк 14-15 жашында туруктуу мүнөзгө ээ боло баштайт. Бул куракта кесиптик жөндөмдүүлүктүн системасында кыздар үчүн биринчи орунда «адам-жаратылыш», экинчи орунда «адам-көркөм

образ», үчүнчү орунда – «адам-адам» тибиндеги ишмердүүлүк турат. Эркек балдар үчүн биринчи орунда «адам-техника», экинчи орунда- «адам-жаратылыш», ал эми үчүнчү орунда – «адам-адам» ишмердүүлүгү турат.

Кесиптик жөндөмдүүлүк жана шык жынысына карай аныкталса, алардын жетилгендиги жашы менен белгиленет.

Азыркы мезгилде кесипке багыт берүүнүн ролу өнүгүп жаткандыгы, билим берүү системасында окуучуларга кесип тандоо маселесин терең түшүнүүгө алып келет. Кесиптик багыт берүү иши азыркы учурда окуучулардын конкреттүү бир кесипти тандоосуна гана багытталбастан, алардын кесипти тандоодо эркин жана аь-сезимдүү болуу, тандоосуна жоопкерчиликтүү мамиле кылуу, мобилдүү болуу сыяктуу универсалдуу сапаттарын калыптандырууга дагы багытталган.

Мектеп системасы өлкөнүн алдында өзүнө тиешелүү болгон жоопкерчилигин билүүсү зарыл. Анткени ал билим берүү системасын экономикалык, саясий, өндүрүштүк жана башка системалар менен байланышты түзүшү менен бирге окуучулардын келечегиндеги ордун аныктоого толук шарт түзүшү абзел. Коомдун келечеги үчүн ар бир мектеп бүтүрүүчүсү өзүнүн кызыкчылыгына, шыгына, жөндөмдүүлүгүнө ылайык кесибин таба билүүсү зарыл. Натыйжада, коомдук өндүрүштө өзүнүн ордун таап, иштеген ишине канааттанып, көптөгөн ийгиликтерди жаратышы мүмкүн.

Профессия («professio» - латынь сөздүгүндө расмий белгиленген иш, кесип) – атайын даярдыкты талап кылган жана адамдын жашоо булагы болуп саналган эмгек ишмердүүлүгүнүн конкреттүү бир түрү.

Багыттоо – курчап турган жагдайда өзүн таба билүү же бир тараптагы багытты тандоо болуп саналат. Кеь маанисинде, кесипке багыттоо - жаштарга кесип тандоого даярдоо максатында коомдук жана педагогикалык жактан таасир берүү жана кесип тандоодо илимий жактан негизделген мамлекеттик иш - чаралардын системасы.

Тар маанисинде, кесипке багыттоо - окуучулардын ички муктаждыгын жана кесипти тандоого ан-сезимдүү даярдыгын калыптандырууга багытталган максаттуу ишмердүүлүк.

Кесипке багыттоо инсандык мааниде – инсандын тигил же бул кесипти тандоодо көп убакытты талап кылган жана жетишерлик деьгээлде кайталангыс социалдык процесс. Ошону менен бирге, кесипке багыттоо эки денгээлде ишке ашат: коомдук жана инсандык. Бул деьгээлдер бири-бири менен карым-катышта келет.

Мектептеги кесипке багыттоо - окуучулардын кесиптердин социалдык-экономикалык жана психофизикалык мүнөзү тууралуу тиешелүү билимди өздөштүрүүсүнө багытталган окуу-тарбия иштеринин системасы. Мектепте кесипке багыттоо иши тарбия иштери боюнча директордун орун басары, класс жетекчилер, мектеп психологдору, социалдык педагогдор, предмет мугалимдеринин жетекчилиги астында жүргүзүлөт.

Кесиптик багыт берүү (ориентация) — окуучулардын кесип тандоосуна жардам көрсөткөн, таасир берген көп аспектилүү жана илимий жактан негизделген система.

Мектепте кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө окуучулардын каалоолору, алардын ден соолугу, индивидуалдык-типологиялык өзгөчөлүгү жана коомдун талабы эске алынышы керек. Кесиптик багыт берүүнүн негизги маанилүү принциптеринин бири болуп эркин кесип тандоого шарт түзүү саналат.

Кесиптик багыт берүүнүн маанилүү маселелери төмөнкүлөр:

- коомдун ар кандай профилдеги жана квалификациядагы адистерге болгон муктаждыгын аныктоо;

- кесипти өздөштүрүүдө адамдын тиешелүү бир сапатын талап кылган кесиптердин өзгөчөлүгүн аныктоо;

- инсандын тиешелүү кесип талап кылган психофизиологиялык жана башка

сапаттарын изилдөө, башкача айтканда, тигил же бул иштин өзгөчөлүгүнө туура келген жактарын аныктоо;

- эмгек ишмердигинин процессинде тандап алган кесибине ылайык окуучулардын жана жаштардын ден соолугун баалоо.

Кесиптик багыт берүү боюнча окуучулардын негизги милдеттери төмөнкүлөр:

- эмгекке болгон түз мамилесин калыптандыруу;
- кесиптик ишмердиктин мазмунун түшүнүүгө үйрөнүү;
- тиешелүү кесиптин талаптарын жеке өздүк сапаттар менен айкалыштыра билүү;
- өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн жана жөндөмдүүлүктөрүн талдоого үйрөнүү;
- өзүнүн талаптарын түшүнүүгө жана мүмкүнчүлүктөрүн жана сапатын баалоо;

Мектептеги кесиптик багыт берүү (профориентациялык) ишинин негизги түрлөрү:

- Кесип тууралуу маалымат.
- Кесиптик тарбия.
- Кесиптик кеңеш.

Кесип тууралуу маалымат берүү кесиптер жөнүндө, адамдын жеке жана кесиптик маанилүү касиеттерин, кесипке ээ болууда окуу жайларынын системасы, коомдун кадрларга болгон муктаждыгы тууралуу маалыматтарды камтыйт.

Кесиптик тарбия окуучулардын жөндөмдүүлүгүнүн жана профессионалдык кызыгууларынын калыптанышын камтыйт. Кесиптик тарбияда педагогикалык иштин маңызы окуучуларды ар кандай окуу жана класстан тышкары иштерге, коомдук, өндүрүштүк жана активдүү иштерге тартуу болуп саналат. Бул практикалык тажрыйбада окуучулардын жөндөмдүүлүгүн аныктоого шарт түзөт. Окуучу өзүн ар кандай иштерде сынап көрүүсү абзел.

Кесиптик кеңеш - окуучуну инсан катары аныктоо жана анын негизинде кесип тууралуу сунуш берүү. Профессионалдык кеңеш жеке мүнөздө болот.

Класс жетекчи ар бир окуучунун ишмердүүлүгүнө жана өнүгүшүнө байкоо жүргүзүү, окуу жана класстан тышкары ишмердүүлүктөрүнүн жыйынтыктарын изилдөө, анкета жүргүзүү, окуучулардын психологиялык-педагогикалык мүнөзүн түзүү сыяктуу методдорду колдонсо болот.

Мектептеги кесиптик багыт берүү иши натыйжалуу болуу үчүн жалпы мектептин коллективин ишке тартуу керек экендигин эске алуу зарыл. Бул ишти жүргүзүүдө төмөнкү принциптер сакталышы керек:

1. *Системалуулук жана улантуучулук.* Кесиптик багыт берүү иши жогорку класстын окуучулары менен гана чектелбеш керек. Бул иш биринчи класстан тартып бүтүрүүчү класска чейин жүргүзүүнү талап кылат.

2. *Дифференциялык жана жеке мамиле.* Окуучуларга жашына жана алардын кызыгууларынын калыптанышына, тандоолоруна, турмуштук пландарына, жетишүү денгээлине жараша дифференциялык жана жеке мамиле кылуу керек.

3. *Формаларды айкалыштыруу.* Окуучулар жана алардын ата-энелери менен болгон кесиптик багыт берүү (профориентациялык) ишинин массалык, группалык жана жекелик формаларын оптималдуу айкаштыруу.

4. *Социумдун таасири.* Мектеп, үй-бүлө, кесиптик (профессионалдык) окуу жайлар, жаштардын кесиптик багыт берүү (профориентациялык) борбору, иш берүү кызматтары, коомдук жаштар уюмдарынын карым-катышы.

5. *Турмуш менен байланышы.* Кесиптик багыт берүүнүн (профориентациянын) турмуш менен байланышы (коомдун кадрларга болгон муктаждыгынын органикалык биримдиги).

Кесиптик багыт берүү максатында окуучуларды ар тараптан изилдөө негизги маанилүү компоненттердин бири болуп саналат. Бул этапта инсандын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн аныктап алуу керек: баалуу багыттуулугу, кызыгуулары,

жөндөмдүүлүгү, кесиптик багыты, кесиптик максаты, кесипти тандоодогу мотивдери, кулк-мүнөзү, темпераменти, ден соолугу.

Баалуу багыттуулугун инсандын коомдук баалуулуктарды тиешелүү муктаждыктарга ылайык өздөштүрүүсү катары аныктоо керек. Бул аныктама боюнча, «баалуу багыттуулугу» түшүнүгүн инсандын талаптары менен коомдук баалуулуктардын карым-катышынын системасында издөө зарыл.

Кесиптик жактан өзүн-өзү аныктоо жана табуу сыяктуу муктаждыктарды чечүү адамдын практикалык ишмердүүлүк процессинде болот. Ошону менен бирге, инсанга тандап алган кесип жаккандыгы өтө мааниге ээ. Муктаждыктар дайыма толуктоо мүмкүнчүлүктөрүн чагылдырат, ошондуктан алардын баалуу багыттуулугунун ордун төмөнкүдөй аныктоого болот: муктаждыктар адамдын мүмкүнчүлүктөрүнө ылайык активдешет, анын ишмердигин тиешелүү багытка салат. Ал эми бул муктаждыктар конкреттүү бир объективдүү баалуулуктар аркылуу ишке ашат.

Баалуулукту тандоодо инсандын жеке кызыкчылыгы, максаты жана муктаждыгына көз каранды болгон мотивдер негизги мааниге ээ. Кесип тандоодо мотивдерди аныктоо адамдын кандай себептерден тиешелүү кесипти тандагандыгын билүүгө мүмкүнчүлүк түзөт. Ошондой эле инсандын объективдүү баалуулуктарга болгон мамилесин аныктоого болот.

Алдын-ала жүргүзүлгөн кесиптик диагностика адамдын шыгын аныктайт. Шык - адамдын объектиге болгон активдүү жана жаратмандык ниети.

Негизинен алганда, окуучу өзү шыктанган сабакка көп убакыт бөлөт жана көнүлдөнүү менен мамиле кылат. Натыйжада, адам ошол ишмердүүлүктө кандайдыр бир денгээлдеги жетишкендиктерге ээ болсо, анын шыктуулугун айгинелейт. Шыктын негизги көрсөткүчтөрү катары жаңы билимдерди тез эле өздөштүрүү жана жөндөмдүүлүгүнүн артышы, жогорку жетишкендиктерге ээ болуусун кароого болот.

Билим, жөндөмдүүлүк жана адамдын шыгы кандайдыр бир мүмкүнчүлүк болуп саналат. Ал билимдер, жөндөмдүүлүк жана шык адам тарабынан өздөштүрүлүшү көптөгөн жагдай-шарттарга көз каранды. Алсак, адамдын айлана-чөйрөсү, билим алуусу, ишмердүүлүгүнүн уюшулушу ж.б.

Инсандын индивидуалдык психологиялык өзгөчөлүктөрүнө шыктан тышкары темперамент жана кулк-мүнөз кирет. Бул касиеттер консервативдүү жана туруктуу.

Окуучулар менен болгон профориентациялык иште темпераменттин (реакциянын тездиги жана тактыгы, экстремалдык шарттарда туура ылайыкташуу) өзгөчөлүгү мааниге ээ. Анткени ал «адам-иш» тандоосунда оптималдуу варианттарды аныктайт, тигил же бул кесипке жарамдуулугун далилдейт. Мисалы, оператор, диспетчер, учкуч ж.б.

Кесиптик диагностика жана кесип тандоо максатында окуучунун кулк-мүнөзүн изилдөөдө инсандын психофизиологиялык өзгөчөлүгү аныкталат. Бул инсанды тиешелүү ишмердүүлүктү аткаруучу катары гана аныктабастан, анын келечекте ар кандай физикалык жана акыл-эстик өндүрүштүк процесстерди уюштуруучу, башкаруучу катары да белгилейт.

Мектепте профориентациялык ишти ийгиликтүү уюштуруу үчүн төмөнкү иш-чараларды жүргүзүү керек:

- окуучуларды эмгекке түз мамиле кылуусун калыптандыруу;
- «Менин профессионалдык багытым (ниетим)» деген атайын курс өткөрүү;
- окуучуларга кесип тууралуу маалымат берүү (кесиптер, эмгек рыногу, билим берген мекемелер тууралуу);
- бүтүрүүчү класстын окуучуларынын кесиптик планын иликтөө;
- окуучулардын кызыгууларын жана жөндөмдүүлүгүн аныктоо;
- окуучуларга кесиптик кенеш берүү;

НАРОДНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. ПЕДАГОГИКА. МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ

- окуучулардын жөндөмдүүлүгүнүн психофизиологиялык диагностикасын аныктоо;
- окуучулардын ден соолугунун абалын аныктоо;
- балдардын кесип тандоосу тууралуу ата-энелер менен иш жүргүзүү;
- ишканаларга, уюмдарга экскурсияга баруу.

Профориентациялык ишмердүүлүк инсандын кесиптик багытын жана аны ишке ашыруу ыкмаларын аныктаган негизги факторлордун бардык системасынын терең билимине таянуусу керек.

Адабияттар:

1. Овчинникова С. В. Личностно ориентированные игровые технологии как средство профессиональной ориентации старшеклассников. – М., 2006.
2. Павлова Т.Л. Профориентация старшеклассников: диагностика и развитие профессиональной зрелости. - Москва: Сфера, 2006.
3. Пряжникова Е.Ю., Пряжников Н.С. Профориентация: Учеб. пособие для студ. ВУЗов. – М., 2005.
4. Тюшев Ю.В. Выбор профессии: тренинг для подростков. – Питер, 2006.